

УДК 82.091

Ковалів Ю.

ПОЛЮВАННЯ НА «ЗУБРА»

Анотація. Стаття висвітлює творчу спадщину новолатинських поетів, які належали українській, польській, білоруській (литвинській) й литовській літературам, зокрема доробок священника, секретаря великокнязівської канцелярії та єпископа Полоцького, публічного нотаря апостольської канцелярії для Великого князівства Литовського, представника Відродження Миколи Гусовського (близько 1470 – після 1533) — магістра риторики, згодом доктора філософії Болонського університету, передусім його епічну поему «Пісня про зубра», або «Пісня про вигляд, лютє зубра та полювання на нього» («*Carmen de statura feritate ac venatione bisontis*») на замовлення Папи римського Лева X Медічі, простежує історію її написання в контексті тогочасного письменства, появу латиномовної пам'ятки в Петербурзі (1853) й Кракові (1894; з передмовою й коментарями Я. Пельчара) та пізніші рецепції й переклади (В. Маслюк, А. Содомора та ін.). Предметом аналізу обрано переспів цього твору, що здійснив А. Кичинський, мотиви, що спонукали поета до такої праці, історія написання цього переспіву, метричні (п'ятистоповий дактиль), композиційні й смислові особливості довільної авторської версії зразка при збереженні ренесансного колориту, героїчного чину й державницьких переконань доби князя Вітовта (1392 – 1430), принципів природної (лісової) людини.

Ключові слова: новолатинські поети, Ренесанс, літературне «пограниччя», епічна поема, переклад, переспів, природна людина, героїчний чин.

Інформація про автора: Ковалів Юрій Іванович, проф., д. філол. н., професор кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Навчально-дослідного інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Електронна пошта: profkovaliv@ukr.net

Kovaliv Y.

‘BISON’ HUNTING

Abstract. *The article highlights the creative heritage of Neo-Latin poets who belonged to Ukrainian, Polish, Belarusian (Litvin) and Lithuanian literature, in particular the works of a priest, secretary of the Grand Duchy Chancellery and Bishop of Polotsk, public notary of the Apostolic Chancellery for the Grand Duchy of Lithuania, representative of the Renaissance Mykola Husovskyi (Latin – Nicolaus Hussovianus about 1470 – after 1533) – Master of Rhetoric, later Doctor of Philosophy at the University of Bologna, primarily his epic poem «The Song of the Bison» or «The Song of the Appearance, Fury of the Bison and the Hunt for It» («Carmen de statura feritate ac venatione bisontis») commissioned by the Pope of the Roman Leo X Medici, traces the history of its writing in the context of contemporary literature, the appearance of a Latin-language monument in St. Petersburg (1853) and Krakow (1894; with a foreword and comments by J. Pelchar) and later receptions and translations (V. Maslyuk, A. Sodomora etc.). The subject of analysis was the re-singing of this work by A. Kychynskyi, the motives that motivated the poet to such a work, the history of the writing of this re-singing. He used a modernized elegiac couplet with a dactylic foot (a type of hexameter with a pentameter), which in European poetry changed its structure to a five-six-foot dactyl with alternating stressed and unstressed syllables while preserving ascending and descending melody, intonation and syntactic completeness. In the interpretation of Mykola Husovskyi, the bull appeared as the embodiment of courage, a symbol of hard work and a powerful welcoming force, conveyed in a monumental portrait of a proud animal, in his innate character, which corresponds to the mentality of the Polish pike: «The bison, although a beast, is a warrior in his zeal, / Because he recognizes only a fair victory». A. Kychynskyi in his retelling of «The Song of the Bison» preserved the compositional and semantic features of the arbitrary author's version of the sample while preserving the Renaissance flavor, the principles of the natural (forest) man, the heroic rank and the state beliefs of the time of Prince Vytautas (1392–1430), who represented a charismatic statesman, the defender of Christianity, capable of resisting the Horde and Muscovy. The author of the re-singing achieved the semantic adequacy of Mykola Husovskyi's work.*

Key words: Neo-Latin poets, Renaissance, literary «borderline», epic poem, translation, re-singing, natural person, heroic act.

Information about author: Yurii Kovaliv, Doctor of Philology, professor of the Department of History of Ukrainian Literature, Theory of Literature and Literary Creativity of the Educational and Research Institute of Philology, Taras Shevchenko Kyiv National University.

E-mail: profkovaliv@ukr.net

Kowaliw J.

POLOWANIE NA „ŻUBRY”

Abstrakt. W artykule wyświetlono dorobek twórczy poetów neolacińskich, należących do literatury ukraińskiej, polskiej, białoruskiej (litewskiej) i litewskiej (nowolitewskiej), w szczególności twórczość księdza, sekretarza Kancelarii Wielkiego Księstwa i biskupa połockiego, notariusza Apostolskiego Kancelaria Wielkiego Księstwa Litewskiego, przedstawiciel renesansu Mykoła Husowski (ok. 1470 – po 1533) – magister retoryki, później doktor filozofii na uniwersytecie w Bolonii, przede wszystkim jego poemat epicki „Pieśń o żubrze” czyli „Pieśń o wyglądzie, wściekłość żubra i polowanie na nią” („Carmen de statura feritate ac venatione bisonis”) zamówiona przez papieża rzymskiego Leona X Medici śledzi historię jej powstania w kontekście literatury współczesnej, pojawienie się pomnika łacińskojęzycznego w Petersburgu (1853) i Krakowie (1894; ze wstępem i komentarzami J. Pelchara) oraz późniejsze przyjęcia i tłumaczenia (V. Masliuk, A. Sodomora i in.). Przedmiotem analizy jest recytacja tego utworu przez A. Kychyńskiego, motywy, które skłoniły poetę do powstania takiego utworu, historia powstania tej recytacji, cechy metryczne (pięciostopniowy daktyl), kompozycyjne i semantyczne utworu dowolna autorska wersja próbki z zachowaniem renesansowego zabarwienia, heroicznej rangi i etatystycznych przekonań z czasów księcia Witolda (1392-1430), zasad naturalnego (leśnego) człowieka.

Słowa kluczowe: poeci neolacińscy, renesans, literackie „pogranicze”, poemat epicki, przekład, ponowne śpiewanie, osoba fizyczna, czyn bohaterski.

Nota o autorze: Jurij Kowaliw, doktor habilitowany, profesor Katedry Historii Literatury Ukraińskiej, Teorii Literatury i Twórczości Literackiej Instytutu Filologicznego i Badawczego Instytutu Filologicznego Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki.

Новолатинські поети (не плутати з авторами, які писали різножанрові твори латиною), що з'явилися XVI ст., причетні до Ренесансу й властивого йому гуманізму, водночас невідривні від національного письменства. Йдеться про загальноєвропейську літературну й культурну спадщину за участі представників різного етнічного походження, які формували спільне комунікативне поле. В давньому українському письменстві цю епоху, пов'язану з європейською, започаткував Юрій Котермак (Дрогобич). Вона тривала до першої чверті XIX ст., завершилася віршуванням закарпатця Василя Довговича. Серед них були переважно вихідці з Руського воєводства з центром у Львові тогочасної Польського королівства, котрі додавали до свого прізвища означення «Русин» або вказували місце народження (Павло Русин із Кросна, Іван Туробінський Рутенець, Григорій Чуй Самборчик Русин, Григорій Тичиниський та ін.).

Твори новолатинських поетів означені українським дискурсом, перейняті духом національного буття: «Роксоланія» Себастіана Кленовича (проголосив «Руський Парнас» у Львові), «Про Острозьку війну...» Симона Пекаліда, «Дніпровські камени» Івана (Яна) Домбровського тощо. До їхнього кола належав Микола Гусовський (близько 1470 — після 1533), автор відомої «Пісні про зубра» (1523), оди «Нова й відома перемога над турками під Терембовлею 2 липня 1524 року» (1524), «Життя і звичаї святого Гіацинта» (1525), віршів «Втіха», «До Св. Себастьяна» тощо. Дослідники творчого доробку поета ще й досі сперечаються про місце його народження (с. Гусів біля Ланьцута чи с. Гусове або Усове в Білорусі), про його «пограниччя», про його українську, білоруську (литвинську), литовську приналежність, адже й на нього може претендувати й польська література, коли на теренах Речі Посполитої, за підрахунками Зофії Фльорчак, писали 58 авторів з етнічних українських земель. До речі, поляки першими перевідкрили в XIX ст. збережену в трьох екземплярах (в князів Чарторийських, «Осоленумі», Імператорській публічній бібліотеці) пам'ятку, яку Я. Каспрович поставив поряд з поемою «Пан Тадеуш» А. Міцкевича, а К. Гурський (1953) бідкався недостатнім її дослідженням.

Будучи священником, секретарем великокнязівської канцелярії та єпископа Полоцького, публічним нотарем апостольської канцелярії для Великого князівства Литовського, він Микола Гусовський мав неабияку підтримку впливового єпископа Еразма Телока Вітеліуса, супроводжував його в дипломатичній місії до Авгсбурга (резиденція імператора Священної Римської імперії Максиміліана I), згодом до двору Папи римського Лева X Медічі. Під час перебування в Римі й навчання в Болонському університеті (1518 – осінь 1523) Микола Гусовський, магістр риторики, згодом доктор філософії, був насажений віяннями Відродження, що позначилися на його ліро-епічній поемі «Пісня про вигляд, лють зубра та полювання на нього» («Carmen de statura feritate ac venatione bisontis»), надрукованій під латинізованим іменем Гусовіан у Кракові (1523), в друкарні Віетара й Унглера. Її публікація у вічному місті стала неможливою через епідемію чуми, що відібрала життя єпископа Еразма Телока Вітеліуса й Папи римського Лева X Медічі — замовника цього твору, якому судилося явитися на світ завдяки королеві Боні Сфорці — дружині Сигізмунда I Старого й підтримці королівського секретаря каноніка Карла Банонського та секретаря королеви Людовика Альфія.

Поет, спираючись на досвід античного й ренесансного письменства, довів, що новолатинська поезія, сумісна з традицією давньої літератури, не суперечить ні християнському, ні народному світосприйманню, переймався чуттям свого Полісся, уособленого в образі зубра, один з перших вказав на кризу Великого князівства литовського, тому апелював до героїчного чину й державницьких переконань князя Вітовта (1392–1430), обстоював принципи природної (лісової) людини.

Видання мало присвяту покровительці Боні Сфорці, до його складу входило одинадцять віршів. На жаль, про автора, який закликав її опікуватися талантами, швидко забули й він помер бідуючи. Та пам'ять про нього лишилася незнищеною: ЮНЕСКО під час вшанування 500-річчя поета (1980) включило його ім'я в календар міжнародних дат видатних діячів слов'янської культури.

«Пісня про зубра» мала свою історію перевидань. Після появи латиномовної пам'ятки в Петербурзі (1853) й Кракові (1894; з передмовою й коментарями Я. Пельчара) з'явився переклад литовською мовою з фотокопією петербурзького видання (1977). Велике значення для білорусів, які вважають Миколу Гусовського знаковою постаттю, як і Франциска Скорину, став переклад Я. Семяжона, В. Шатона й Наталії Арсеньєвої. До поеми не були байдужі й українці. Уривки з неї переклав В. Маслюк до антології «Українська поезія XVI ст.» (1987). Подією літературного й культурного життя став переклад «Пісні про зубра» М. Гусовського (2007) в артистичному виконанні А. Содомори з умінням точно передати художню й образно-естетичну систему літературної пам'ятки. Видання забезпечене ґрунтовною передмовою «Бентежний відгомін пісенного двовірша» Лідії Овдійчук, фаховими коментарями І. Сварника, бібліографією тощо.

Р. Лубківський перший в українській літературі здійснив переспів «Пісні про зубра» (1974). Власний варіант переспіву запропонував А. Кичинський. Все почалося з літературного захоплення. Вперше А. Кичинський почув про Миколу Гусовського та його «Пісню про зубра» від білоруського поета С. Законнікова під час Всесоюзного фестивалю молодії поезії в Душанбе (1977), а за два роки вже мав переклади літературної пам'ятки в перекладах Я. Семяжона (білоруською мовою, 1973) й Я. Семяжона, Я. Парецького, В. Дарашкевіча (білоруською й російською мовою, 1980 – ювілейне видання). Його більш привабив білоруський текст «щирістю висловлення», спонукав до переспіву, як і участь в ювілейних заходах, присвячених 500-річчю ренесансного новолатинця, в Театрі ім. Янки Купали (1980), стимулював російськомовний підрядник «Пісні про зубра», що його зробив В. Дорошкевич (В. Дарашкевіч) — дослідник творчості новолатинця. Переспів — не переклад, де треба, декодуючи текст з однієї мови на власну, неухильно дотримуватися принципів еквілінеарності й аквіритмічності, змагатися з автором у точності поетичного мовлення й мислення. Та й латиномовний текст Миколи Гусовського не лежав на столі в А.

Кичинського. Для переспіву це не обов'язково. Український поет подав уривок свого варіанту в збірці «Землі зелена кров» (1982), а повністю в книжці «Бджоли на піску» (2003). На той час не чув ні про переспів Р. Лубківського, ні про фрагмент перекладу В. Маслюка. Послугував модернізованим елегійним двовіршем з дактилічною стопою, що й Микола Гусовський. Йдеться не про різновид гекзаметра (перший рядок) з пентаметром (другий рядок) з довгими й короткими складами, відомим античній літературі з VIII — VII ст. до н. е., поширеним в латиномовних віршах літератури Ренесансу. Згодом в європейській поезії на різних мовах така строфа змінила свою структуру на п'яти-шестистопний дактиль з чергуванням наголошених й ненаголошених складів при збереженні висхідної й низхідної мелодики, інтонаційної й синтаксичної завершеності. Нині її застосовують перекладачі й переспівувачі, тому до неї звернувся й А. Кичинський (п'ятистопний дактиль), аби передати неквапний потік статечної розповіді Миколи Гусовського:

Взятись мені загадали за віршописання —
Пісню створити негайно про нашого зубра.
Я, між поетів таки випадковий обранець
Мушу повісти про того, хто дивом зберігся
Тільки ще в пущі під саявом Полярної зірки.

Експозиція поеми означена сумнівами Миколи Гусовського щодо його поетичних здібностей, посиленнями до читача як останньої інстанції оцінювання твору, філософічними міркуваннями на призначення пера, яке, вподібнене до стріли, може бути небезпечним. Новолатиніст, натякаючи на пропозицію Лева Х Медічі, зупинився ще на одній події, котра взялася за роботу над поемою. Жорстокий бій биків на римській арені спонукав автора переглянути поширене уявлення про цих тварин на прикладі зубра, котрий не тільки «наводив і страх, і перестрах», а й був втіленням мужності, символом працьовитості й потужної вітальної

сили, переданим у монументальному портреті гордої тварини, в його вродженій вдачі, що відповідає ментальності поліщука: «Зубр, хоч і звір, але в герцях затятих він ратник, / Бо визнає перемогу лише справедливу».

Микола Гусовський, посиляючись на рідні пуші, спростовував римського історика Плінія про існування зубра лише «в первісних лісах» (на жаль, останнього було знищено на Поліссі у 20-х роках ХХ ст.), заперечував його ототожнення з бізоном. Автор поеми спирався на власний досвід поліщука, адже, за різними версіями, походив з боярського чи мисливського роду, добре знав пущу й Дніпро, названого за античним взірцем — Борисфеном.

Привертають детальні описи побуту мисливців, полювання на тварину, спосіб її існування, що засвідчує неабияку спостережливість Миколи Гусовського, здатного захоплюватися нею та мальовничою, багатою поліською природою («Наші ліси — це комора живиці і дьогтю, / Меду і воску, і хутра...»), від якої невіддільні зубри, їхнім змаганням за зубриху. Лібідозний інстинкт крові має завершитися тріумфом переможця, бо «сильний слабкому не дасть верховодити в стаді», а «переможений, не переживши неслави, / Стадо лишає і бродить, відбившись від гурту».

Автора вражала воля самозахисту лісового «велета» в різних найскрутніших, найнебезпечніших ситуаціях і пастках («Дивного в лісі набачився я, та найдивнішим / Дивом для мене був зубр...»), висловлював думки природної людини, здатної чути природу, якою вона є, навіть при експресивних описах полювання, його азартів, не осуджуючи мисливців, бо вони теж були її часткою, часто гинули у двобої зі звіром. Вони часто постають рівновеликими в захисті свого життя, але не в епізодах переслідування жертви, коли мисливці, а не вона, часто вдаються до підступів.

Порівнюючи «етос» зубра й людей, автор змушений був свідчити втрату чуття гідності серед них, поглинутих чварами й війнами, ординською сваволею, жадібністю «вовкулак тевтонських». Їм протистойть ідеалізований великолитовський князь Вітовт, який був двоєдиним: «І миротворцем він був, і смоскипником воєн»,

ненависником «лжесвідків», постійно заглибленим у військові й ловецькі виправи, тобто типовим середньовічним персонажем з досить непростого, суперечливою біографією. В загальних рисах згадано його протистояння Орді, Московії, опущено фігурою умовчування поразку на Ворсклі, звиязну Грюндвальдську битву, зірване поляками коронування тощо. Микола Гусовський мав на меті показати ідеального державника («За князювання великого Вітовта край наш / Як зазначають літописи, пишно розквітнув»), який дотримувався не просто християнських, а духовних цінностей. Новолатинець свідомо апелював до цього князя. Християнському світові загрожувала турецька експансія, тому потрібно було знайти такого харизматичного лідера, який би «відданий справі безмежно / В ролі державного мужа, неначе стерничий, / Не упускаючи влади, / крізь безлад і грози / Вів каравели держави у світі хисткому». Сповнені тривогами й надіями міркування Миколи Гусовського, звернення до Пречистої діви Марії наприкінці поеми, стосуються не тільки його ренесансної доби, а й сучасної Білорусі, адже герб зубра присутній на прапорах Брестської, Гродненської областей, міста Свислоч, національного парку Біловежська пуща.

А. Кичинський, подаючи власну переспівну версію «Пісні про зубра», наблизився до Миколи Гусовського в достовірності передачі історичного колориту, світоуявлення й людської психології, прагне вловити темпоритми авторського мовлення, передані йому через білоруських перекладачів й літературознавця Дорошенка, через можливості дактиля, часто архаїзованої лексики, історичного чуття. Українська версія сприймається як ще одна художня інтерпретація літературної пам'ятки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусовський М. Перемога над турками під Теребовлею 2 липня 1524 року ; Пісня про зубра (уривки) [Текст] // Микола Гусовський. / Українська поезія XVI століття / [упоряд. В. В. Яременко]. — К. : Радянський письменник, 1987. — С. 72-86.

2. Кичинський А. Землі зелена кров / Анатолій Кичинський. — К. : Молодь, 1982. — 79 с.

3. Кичинський А. Срібна голка і нитка золота: Вірші та поеми / Анатолій Кичинський. — Херсон : Наддніпряночка, 2010. — С. 240.

4. Трофимук М. Художній світ Миколи Гусовського / Мирослав Трофимук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство / редкол.: М. П. Ткачук, Е. Бялка, К. Гуца [та ін.]. — Тернопіль : ТНПУ, 2015. — Вип. 43. — С. 204–212.

REFERENCES:

1. Husovskyi M. Victory over the Turks near Terebovlia on July 2, 1524; A Song About a Bison (excerpts) [Text] [Peremoha nad turkamy pid Terebovleiu 2 lypnia 1524 roku ; Pisnia pro zubra (uryvky)] // Mykola Husovsky. / Ukrainian poetry of the 16th century / [ed. V. V. Yaremenko]. — K.: Soviet Writer, 1987. — P. 72-86.

2. Kychynskyi A. Green Blood of Earth [Zemli zelena krov] / Anatoly Kychynskyi. — K.: Molod, 1982. — 79 p.

3. Kychynskyi A. A Silver Needle and a Golden Thread: Lyrics and Poems [Sribna holka i nytkha zolota: Virshi ta poemy] / Anatoly Kychynskyi. — Kherson: Naddniproianochka, 2010. — P. 240.

4. Trofymuk M. Artistic World of Mykola Husovskyi [Khudozhnii svit Mykoly Husovskoho] / Myroslav Trofymuk // Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Ser. Literary studies / editors: M. P. Tkachuk, E. Bialka, K. Gushcha [and others]. — Ternopil: TNPU, 2015. — Issue 43. — pp. 204–212.